

درس دوم: سازه ها و عوامل تأثیر گذار شعر فارسی

نکته های مهم درس:

- (۱) شعر و موسیقی هر دو برای برانگیختن حس و حال عاطفی به کار می روند
 - (۲) عاطفه چیست؟ همان حالتی روحی - روانی است که شاعر از رویداد یا حادثه ای، در خود احساس - می کند و می کوشد تا با انتقال آن به دیگران، آنها را با خود همراه سازد.
 - (۳) حالت هایی مثل: اندوه، شادی، امید، یاس، حیرت و تعجب نمودهای عاطفی هستند
 - (۴) اساسی ترین عامل پیدایی شعر، عاطفه است.
 - (۵) عاطفه، رکن معنوی شعر است.
 - (۶) وزن چیست؟ ادراکی است که از احساس نظم حاصل می شود.
 - (۷) پس از عاطفه، مهم ترین و مؤثرترین عامل پیدایش شعر، وزن است.
 - (۸) شاعر برای انتقال عاطفه به دیگران از زبان کمک می گیرد و واژه هایی را انتخاب می کند که با قرار - گرفتن در کنار هم، آهنگ خاصی را پدید آورند، این آهنگ خاص همان وزن شعر است
 - (۹) «وزن» یکی از مهم ترین ارکان شعر است
 - (۱۰) وزن، امری حسی است و وسیله ادراک وزن، حواس ما است.
 - (۱۱) وزن، جنبه تزیینی ندارد بلکه جزو طبیعت شعر است
 - (۱۲) وزن و آهنگ به انتقال بهتر احساس و عاطفه کمک می کند بنابراین برای نشان دادن عواطف نمی توان از آن چشم پوشید
 - (۱۳) بیشتر کتاب های مقدس نیز از کشش و جاذبه آهنگ و کلام موزون، بهره گرفته اند.
 - (۱۴) توجه به فضای عاطفی و آهنگ متن، سبب کشف لحن می شود.
 - (۱۵) تشخیص لحن مناسب هر متن، خواندن را دلنشین تر و درک محتوا را آسان تر می سازد.
 - (۱۶) علت اینکه شعر را بیشتر از نثر می خوانیم این است که در انسان شوق به زمزمه و آواز خوانی وجود دارد و آهنگ و وزن شعر باعث می شود تا آن رازمزه کنیم
 - (۱۷) وزن و آهنگ کوبنده، کوتاه، ضربی و تند، بار حماسی فضای شعر را غنی تر می کند مثل شعر زیر که از شاهنامه ی فردوسی انتخاب شده است و وزن و محتوا هماهنگی کامل دارند
خروش آمد و ناله کرّ نای
زمین آمد از سُم اسبان به جوش
چو برخاست از دشت گرد سپاه
که آمد سپاهی چو کوه گران
ز تیغ دلیران، هوا شد بنفش
بر آمد خروش سپاه از دو روی
دم نای رویین و هندی درای
به ابر اندر آمد فغان و خروش
کس آمد بر رستم از دیدگاه
همه رزمجویان گُند آوران
برفتند با کابانی درفش
جهان شد پر از مردم جنگ جوی
- ۱۸- سعدی در شعر زیر، سخن خود را با وزن و آهنگی درآمیخته است که حالت شادی و نشاط درونی اش را به خواننده منتقل می کند

ما همه چشمیم و تو نور ای صنم
 چشم بد از روی تو دور ای صنم
 روی مپوشان که بهشتی بود
 هر که ببیند چو تو حور ای صنم
 حور خطا گفتم اگر خواندمت
 ترک ادب رفت و قصور ای صنم
 تا به گرم خرده نگیری که من
 غایبم از ذوق حضور ای صنم
 سعدی از این چشمه ی حیوان که خورد
 سیر نگردهد به مرور ای صنم

۱۹) در شعر زیر **مولوی** از **ویژگی آوایی و تکرار منظم موسیقی** بهره گرفته است

تناسب و همسویی وزن و عاطفه، بر **قدرت اثرگذاری** سروده اش افزوده است
 مرده بدم زنده شدم ، گریه بدم خنده شدم
 دولت عشق آمد و من ، دولت پاینده شدم
 دیده سیر است مرا ، جان دلیر است کرا
 زهره شیر است مرا ، زهره تابنده شدم
 گفت که سرمست نه ای، رو که از این دست نه ای
 رفتم و سرمست شدم ، وز طرب اکنده شدم
 گفت که تو شمع شدی ، قبله این جمع شدی
 جمع نی ام شمع نی ام ، دود پراکنده شدم ...

خودارزیابی ۲۳

۱- نمونه های زیر را بخوانید، آنها را از دید آهنگ و موسیقی مقایسه کنید و تفاوت آنها را بیان کنید.

(الف)

ای ساربان، آهسته ران کارام جانم می رود
 وان دل که با خود داشتم، با دلستانم می رود
 محمل بدار ای ساربان، تندی مکن با کاروان
 کز عشق آن سرو روان ، گویی روانم می رود (سعدی)
 موسیقی و آهنگ این شعر ملایم و با کشش و امتداد آوایی همراه است قافیه های درونی و درنگ میان مصراع، بر موسیقی شعر افزوده است

(ب)

مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هر دم
 جرس فریاد می دارد که بر بندید محمل ها
 شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
 کجا دانند حال ما سبکباران ساحل ها (حافظ)
 مصراع های این شعر، درنگی منظم در میانه دارند؛ این درنگ آهنگین، موجب توازن در کلام می شود

(پ)

بیا تا همه دست نیکی بریم
 جهان جهان را به بد نسپریم
 نباشد همی نیک و بد پایدار
 همان به که نیکی بود یادگار (فردوسی)
 فضای معنایی شعر که حماسی است ایجاب می کند تا ضرب آهنگ کلام با کشیدگی و کوبندگی همراه شود

(ت)

ای مهر تو در دل ها، وی مهر تو بر لب ها
 وی شور تو در سرها، وی سر تو در جان ها
 تا خار غم عشقت، آویخته در دامن
 کوته نظری باشد، رفتن به گلستان ها
 گر در طلبت رنجی ما را برسد شاید
 چون عشق حرم باشد، سهل است بیابان ها
 گویند مگو سعدی چندین سخن از عشقش
 می گویم و بعد از من، گویند به دوران ها (سعدی)

وزن غزل «دوری» است و هر مصراع به دو پاره ی آوایی متوازن، تقسیم شده است ابتدای پاره ها با کشش و پایان آن ها با کوبش، همراه است این وزن هیجان آور، تند و مناسب برای بیان شور و ویر عاشقانه و عارفانه است

از مقایسه وزن و آهنگ ابیات بالا می توان نتیجه گرفت :

شور انگیزی ابیاتی با هباهای کوتاه بیشتر است و ابیاتی که وزن طولانی دارند یا در آنها نسبت هباهای بلند بیشتر است، آهنگی آرام، سنگین و ملایم دارند و برای بیان احساساتی چون غم و اندوه، دلنگی و ... مناسب هستند.

۲- نمونه های زیر را بخوانید و درباره ی تفاوت عواطف و حس و حال حاکم بر فضای شعر، گفت و گو کنید.

(الف)

ای نفس خرم باد صبا
قافله شب، چه شنیدی ز صبح
از بر یار آمده ای، مرحبا
مرغ سلیمان، چه خبر از سبا؟
بر سر خشم است هنوز آن حریف
با سخنی می رود اندر رضا؟ (سعدی، غزلیات)
این شعر بیان کننده ی احساسات لطیف و عاشقانه شاعر است و حالت عاطفی شاد، طرب انگیز و فرح بخشی دارد
و منتظر سیرن فبری از جانب معشوق است

(ب)

زین درد، خون گریست سپهر و ستاره هم
بر سر زدند از الم زاده بتول
خون گشت، قلب لعل و دل سنگ خاره هم
تنها همین نه مریم و هاجر، که ساره هم
بستند راه مهلت او از چهارسو
کردند قتل عام به نوعی که شد قتیل
از کودکان آل نبی، شیرخواره هم
تاراج برده اند ز کین، گاهواره هم
تنها نه نقش ماه، که نقش ستاره هم
بر خور نشست از اثر نعل میخ کوب
آن پیکر شریف چو بر روی خاک ماند
زین نظم، شد گشوده به رویم در الم
حال و هوای سوگ و اندوه را بر فضای شعر، حاکم است. آهنگ سنگین و آرام، حالت سوگواری و مرثیه را به مقابله منتقل کند.

(ب)

معشوقه به سامان شد، تا باد چنین بادا
ملکی که پریشان شد، از شومی شیطان شد
کفرش همه ایمان شد، تا باد چنین بادا
باز آن سلیمان شد، تا باد چنین بادا
یاری که دلم خستی، در برزخ ما بستی
زان خشم دروغیش، زان شیوه شیرینش
عالم شکرستان شد، تا باد چنین بادا
عید آمد و عید آمد، یاری که رمید آمد
عیدانه فراوان شد، تا باد چنین بادا (مولوی)
مس و حال حاکم بر فضای این شعر، نشاط و طرب انگیز است که نتیجه ی وصال محبوب است

(ت)

دیو پیش توست پیدا، زو حذر بایدت کرد
چون نخواهی کت ز دیگر کس جگر خسته شود
چند نالی تو چو دیوانه ز دیو ناپدید
دیگران را خیره خیره دل چرا باید خلید
کز همه دنیا گزین خلق دنیا این گزند
خوی نیک است ای برادر، گنج نیکی را کلید (ناصر خسرو)

پندگویی و اندرز دادن بر فضای شعر، پیره است و شاعر دارای لحنی قطابی و تکلم آمیز است

سوالات تکمیلی

- ۱- جاهای خالی را با واژه های مناسب پر کنید.
(الف) عاطفه رکن شعر است.
(ب) با توجه به معنای عاطفی و آهنگ متن، سبب کشف می شود.
(ج) اساسی ترین عامل پیدایی شعر است.
(د) ادراکی است که از احساس نظم حاصل می شود.
(ه) شعر و موسیقی هر دو برای به کار می روند .
(و) تشخیص لحن مناسب هر متن، را دلنشین تر و درک محتوا را می سازد .
(ز) و هر دو برای برانگیختن حس و حال عاطفی به کار می روند .
(ح) توجه به فضای عاطفی و آهنگ متن سبب کشف می شود .
- ۲- درست و نادرست بودن عبارات های زیر را مشخص کنید
(الف) وزن در شعر، جنبه تزیینی دارد
(ب) پس از وزن، عاطفه مهم ترین و مؤثرترین عامل شعر است.
(پ) حواس انسان وسیله ادراک وزن است.
- ۳- نمودهای عاطفه را که شاعر می کوشد آن ها را به دیگری انتقال دهد نام ببرید.
- ۴- شاعر برای انتقال عاطفه ی خود به دیگران از چه چیزی کمک می گیرد؟
- ۵- چه چیزهایی به انتقال بهتر احساس و عاطفه کمک می کند ؟
- ۶- عواملی که آدمی را به جست و جوی موسیقی می کشاند کدامند؟
- ۷- عواملی که سبب کشف لحن می شود کدامند؟
- ۸- در شعر زیر چه چیزی سبب افزایش قدرت اثرگذاری شده است ؟
پشمینه پوش تندخو از عشق نشنیده ست بو از مستی اش رمزی بگو تا ترک هشیاری کند